

“Oydında Yurgan Odamlar” Qissasidagi Maqollarda “Oila” Konsepti

Nuriddin ALTINBOYEV*

Rajabboy ABDIYEV**

ABSTRACT

This article is written in the field of cultural linguistics, which has emerged and developed in the last quarter of a century. Proverbs are considered to be the most important material for analysing concepts, which are the basic term of this branch of linguistics. In particular, analysing the proverbs in the works allows the concept to be clearly revealed. Tagay Murad's works have a special place in terms of reflecting the Uzbek mentality. In each of his works, the lifestyle, culture and values of the Uzbek people are described with great skill. Proverbs, the ancient heritage of folklore, are an integral part of his works. Each proverb and idiom are used so skilfully that it is almost impossible to distinguish it from the author's ideas. The concept of family, which is the highest value for the Uzbek people, is perfectly reflected in ‘*Oydında yurgan odamlar*’ (Walking people in the light). In the story, issues such as the relationship between husband and wife, the role of a woman in the family, her respect for her husband are described in a unique language using proverbs. In the work, it is possible to see that the foundation of the family, the factors that strengthen it, various ceremonies performed in the family are described very well. In this work, Uzbeks' family life, hospitality, sincerity, friendliness and helpfulness are expressed. In today's globalised world, forgotten traditions, customs, values and, most importantly, the issue of national identity can be preserved by analysing and researching such works.

Keywords: Cultural Linguistics, Social Culture, Culture, Mentality, Proverb, Wedding, Family, Child.

Received / Accepted: 21 September 2024 / 23 October 2024

Ayışığında Yürüyen İnsanlar Hikayesindeki Atasözlerinde Aile Konsepti

ÖZ

Bu makale son çeyrek asırda ortaya çıkan ve gelişmekte olan kültür dilbilim alanında yazılmıştır. Atasözleri söz konusu dilbilim dalının temel kavramı olan konseptleri analiz etmek için en önemli mazleme sayılır. Özellikle eserlerin içerisinde yer alan atasözlerinin incelenmesi konseptin bariz bir şekilde ortaya çıkmasını sağlar. Tağay Murad'ın eserleri Özbek zihniyetini yansıtmaları açısından özel bir yere sahiptir. Onun her eserinde Özbek halkının yaşam tarzı, kültürü ve değerleri büyük bir ustalıkla anlatılır. Halk kültürünün kadim mirası olan atasözleri onun eserlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Her atasözü ve deyim o kadar ustaca kullanılmış ki, onu yazarın fikirlerinden ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Özbek halkı için en yüksek değer olan aile kavramı, *Oydında yurgan odamlar* (Ayışığında Yürüyen İnsanlar) eserine mükemmel bir şekilde yansıtılmıştır. Hikâyede karı-koca ilişkisi, kadının ailedeki rolü, kocasına olan saygısı gibi konular atasözleri kullanılarak kendine özgü bir dille anlatılmaktadır. Eserde ailenin temelini, onu güçlendiren faktörlerin, aile içinde yapılan çeşitli törenlerin çok güzel anlatıldığını görmek mümkündür. Bu eserde Özbeklerin aile canlısı olmaları, misafirperverlikleri, samimiyetleri, cana yakınlıkları ve yardımseverlikleri dile getirilmiştir. Günümüzün küreselleşen dünyasında unutulmuş gelenekler,

*PhD, Tashkent State University of Oriental Studies, Department of High School of Turkology and Journalism and Mass Communication University, Department of Foreign languages, Tashkent/UZBEKISTAN. E-mail: nuriddinaltinbaev@gmail.com, ORCID Number: [0009-0000-5113-0030](https://orcid.org/0009-0000-5113-0030)

**Senior Lecturer, Academic Lyceum of the Tashkent Agrarian University, Department of Humanitarian Sciences and Uzbek Language, Tashkent/UZBEKISTAN. E-mail: abdiyevrajab@gmail.com, ORCID Number: [0009-0007-3313-0679](https://orcid.org/0009-0007-3313-0679)

görenekler, değerler ve en önemlisi millî kimlik meselesi bu tür eserlerin analiz edilmesi ve araştırılmasıyla korunabilir.

Anahtar Kelimeler: Kültürdilbilim, Sosyal Kültür, Kültür, Zihniyet, Atasözü, Düğün, Aile, Çocuk.

Başvuru / Kabul: 21 Eylül 2024 / 23 Ekim 2024

Atf: Altinboyev, N, Abdiyev, R. (2024). “Oydinda Yurgan Odamlar” Qissasidagi Maqollarda “Oila” Konsepti, *Imgelem*, Özbekistan Özel Sayısı, 353-368.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda oila, an’anaviy milliy qadriyatlarni saqlaydigan umuminsoniy madaniyatning muhim tarkibiy qismidir. Ijtimoiy o’zgarishlar – milliy o’zlikni anglashning o’sishi, asliyat(o’zlik)ga qaytish va qoliplarga barham berish, oilaviy qadriyatlarga munosabatni o’zgartirish oilani an’anaviy ijtimoiy institut – odamlar jamoasi sifatidagi konseptni saqlab qolish juda muhimdir (Romanova et al. 2019: 1). Qon-qardoshlik munosabatlari o’zaro javobgarlik, mas’uliyat bilan bog’liq. Shu jihatdan umuminsoniy va milliy oilaviy qadriyatlarni aks ettiruvchi paremiyalarni o’rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Oila insoniyat tarixidagi eng qadimiy institut – jamiyatning tamal toshi hisoblanadi. Uni o’rganish insoniyat tarixi qadar qadimlarga borib taqaladi. Jamiyatning turli tomonlarini yoritishda oila asosiy obyekt bo’lib xizmat qilib kelgan. Oila hozirga qadar dunyo miqyosida tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, diniy, madaniy jihatlardan o’rganilgan va o’rganilmoqda.

Xalq donishmandligining mahsuli bo’lgan maqol, matal, ibora, hikmatli so’z kabi paremlar badiiy asar g’oya va maqsadini, personajlar ichki dunyosini ochishda, asar tilining shirali va ta’sirchan bo’lishida, emotsionalligi va musiqiyiligini oshirishda muhim uslubiy vosita hisoblanadi. Turli xalqlar tillarida bo’lgani kabi o’zbek tilida ham ana shunday obrazli ifodalarning roli katta.

Mashhur sharqshunos olim A.Vamberi (XIX. asrda) o’lkamizga qilgan safaridan qaytgach, quyidagicha yozgan edi: “... Maqollarni yozma tilda ham, jonli tilda ham uchratish, yurt kazolarining saroyida ham, ko’chmanchining o’tovida ham eshitish mumkin. Sahro o’g’loni bunday “otalar so’zi”ni hamma vaqt yuziga jiddiy tus kiritgan holda tinglaydi. Maqol ma’nosiga zid bo’lgan hech qanday oqilona gap, hech qanday inontiruvchi so’z uning fikriga ta’sir qila olmaydi, uning tabiatidagi tug’ma mutaassiblik hech narsada ajdodlar va ular qoldirgan hikmatlarning donolik bilan aytilganiga, noto’g’ri aytilmaganiga astoydil, qattiq ishonchidan boshqa hech bir narsada bunchalik kuchli tarzda namoyon bo’lmaydi” (Вамбери 1868: 323-324).

Mashhur rus yozuvchisi L.N.Tolstoy: “Har bir maqolda shu maqolni yaratgan xalqning siymosi ko‘rinadi” (Shomaqsudov & Shorahmedov 1987: 6), degan edi. Darhaqiqat, maqollarda ota-bobolarimiz bosib o‘tgan yo‘lni, kechirgan turmushlarini, shodliklari va chekkan azob-uqubatlarini, bosqinchilarga nisbatan bo‘lgan qahr-g‘azablarini, teran mazmunli pand-nasihatlarini, qadimgi davrlarda, o‘rta asr va undan keyingi asrlarda yashagan ajdodlarimizning urf-odatlarini, an’analarini ko‘ramiz va his etamiz.

Adabiyotlar Tahlili va Metodologiya

XX. asrning oxirgi choragida mustaqil fan sifatida paydo bo‘lgan lingvomadaniyatshunoslik V.Teliya boshchiligidagi iboralar maktabi tadqiqotlari asosida Yu.Stepanov, N.Arutyunova, V. Vorobev, V. Shaklein, V. Maslova kabi izlanuvchilarning ishlari bilan bog‘liq ravishda rivojlandi (Paşalıoğlu 2020: 165). V.Maslova xalqning o‘tmish asrlarga oid qarashlari tildagi maqollarda, frazeologik birliklarda, metaforalarda va madaniy ramzlarda hozirgi kunga qadar saqlanib qolganligini bayon qilib, mazkur fanning tadqiqot doirasini quyidagicha izohlaydi: “Lingvomadaniyatshunoslik, asosan, afsonalar, urf-odatlar, an’analar, marosimlar, madaniyat ramzlari va boshqalarni o‘rganadi. Ushbu tushunchalar madaniyatga tegishli bo‘lib, ular kundalik va marosimlardagi aloqa-munosabatlar shaklida tilda mustahkamlanadi. Ularni kuzatish mazkur tadqiqot uchun material bo‘lib xizmat qiladi” (Маслова 2001: 17). Zamonaviy tilshunoslikning, xususan, lingvomadaniyatshunoslikning o‘rganish predmeti sifatida maqollar alohida ajralib turadi. Bu sohaga kirish va uning tahlillarini olib borish uchun asosiy “kalit” konseptdir. Konsept har qanday emas, balki umuminsoniy va milliy madaniyatga daxldor bo‘lgan mohiyatni aks ettiruvchi tushunchadir. Boshqa bir xalqning milliy madaniyatini o‘rganish, dunyoqarashini anglash uchun konsept birlamchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. U biror obyekt yoki tushuncha haqidagi barcha bilimlarni o‘zida jamlagan bo‘lib, ularni o‘sha xalqning o‘ziga xos bo‘lgan iboralari, maqollari, metaforalarida o‘z aksini topadi. Ba’zan konsept faqat so‘zlar orqali ham ifodalanishi yoki aksincha, butun boshli matnning mohiyatidan anglanishi mumkin bo‘ladi.

Lingvomadaniyatshunoslikning o‘rganish predmeti sirasida maqollar alohida ajralib turadi. Maqollar ongda stereotip sifatida o‘rnashadi, shu asosda inson atrofida va o‘zida kechayotgan hodisalarni baholaydi. Tilda borliqni baholashning milliy-madaniy mezon sifatida yashaydi (Убайдуллаев & Мансурова 2021: 876). Shu bilan bir qatorda bu ifodaning ta’sirchanligini ham oshirishga xizmat qiladi. Biror xalqning madaniyatiga kirib borish uning maqollari orqali amalga oshiriladi. Ularda ma’lum bir xalqning o‘ziga xos dunyosi va qiyofasi obrazli tarzda namoyon bo‘ladi. Maqollar tarkibidagi so‘zlar, yoxud anglatayotgan ma’nosi

bilan til egasi haqida milliy-madaniy axborot beradi. Xalq tilida mavjud maqollar shu xalqning fe'l-atvorini, mentaliteti, o'ziga xos tabiati, xarakter va xususiyatlarini ham o'zida aks ettirib turadi. Xalq maqollari shu xalqning ma'naviyatini, madaniyatini, asriy tajribalari asosida kelib chiqqan xulosalarini lo'nda va ixcham holda ifoda etadi. Maqollarda xalqlarning turmush tarzidan kelib chiqqan holda hayotning har jabhasi alohida o'rin olgan. Shuningdek oila bilan bog'liq maqollar har bir madaniyatning turmush tarzi bilan bog'liq boy tajribalarining hosilalaridir.

Darhaqiqat, oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o'zida saqlaydi, yaxshilarini o'z bag'rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Shuning uchun ham Sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanib kelingan. Tilshunoslikning antroposentrik paradigmasi nuqtayi nazardan "oila" universal konsept hisoblansa-da, ammo borliqni anglash jarayonida, madaniyatlararo munosabatda bir muncha farqli xususiyatlarni kuzatishimiz mumkin. Bunda, albatta, xalqning ma'naviy boyligi bo'lmish maqollar ishimizning tahlil obyekti hisoblanadi. Maqollarda millatning madaniyati, mentaliteti va urf-odatlarini aks etadi. Mazkur maqolada yozuvchi Tog'ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar qissasi"dagi "Oila" konsepti bilan bog'liq maqollar lingvomadaniyatshunoslikning obyekti sifatida tahlil qilingan. Maqolada konseptual, paremiologik va tavsifiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Muhokama

Ma'lumki, jamiyatimizning eng kichik, ajralmas bo'g'ini oila hisoblanadi. Usiz jamiyatning tarixiy-madaniy hayotini tasavvur qilib bo'lmaydi. Til, bir tomondan, madaniyatning in'ikosi bo'lsa, boshqa tomondan esa, uni o'zlashtirish qurolidir. Shu sababli ma'lum bir tilning sohibi aynan shu madaniyatning vakiliga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi (Asqorova 2015: 35). "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da "oila" tushunchasiga quyidagicha izohlar berilgan: "Nikohga yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan" (Bo'riyev & Saidov 2003: 470). Sharqona urf-odatlarimizga ko'ra oila qurish dastlab biror xonadonning voyaga yetgan qizini kelinlikka so'rab borishdan boshlanadi.

Sovchilik xalqimiz madaniy hayotida doimiy yashab kelayotgan milliy qadriyatlarimizdan biri hisoblanadi. O'zbek xalqi o'zining boy madaniy merosiga ega bo'lgan millatdir. Millatning shakllanishida kishilar hayotidagi ma'lum odat va an'analar, ularning yashayotgan muhiti, ya'ni turmush tarzi muayyan til va madaniyatning shakllanishida shart-

sharoit bo‘lib xizmat qilgan. Shu sababli har bir millat uzoq vaqt davomida shakllanib, sayqal topgan, barqaror urf-odatlariga, marosimlarga, rasm-rusumlarga, an‘analarga ega bo‘lganlar. Xalqimiz madaniy hayotida nikoh to‘yining birinchi bosqichida “qiz tanlash”, “qiz ko‘rish” va “sovchilik” kabi udumlar muhim o‘rin tutadi. Qiz tanlashda, odatda, ayollar faollik ko‘rsatishgan. Sovchilikda esa erkaklar qatnashgan. Ushbu qadimiy urf-odatimiz mazkur qissada ham o‘z aksini topgan:

“Sovchilar qadami qizlik eshikka sharaf! Sovchilar oqshom vaqti keldi. Uy bekasi dasturxon yoydi. Xo‘jasi mezbonlik qildi.

– Xush ko‘rdik, xush ko‘rdik, – dedi.

– Xushvaqt bo‘l, qassob, xushvaqt bo‘l, – dedi sovchilar. – Qani, ilohi omin, shu uyda katta-katta to‘ylar bo‘lsin, olloh-akbar!” (Tog‘ay Murod 2022: 4).

Maqol va matallarda xalqimizning asriy kechmishlari, qadriyatlarimiz durdonalari namoyon bo‘ladi. Ota-bobolarimiz azal-azaldan nikoh masalasiga jiddiy qaragan. Ikki yoshning oilasi, nasl-nasabi, salomatligi, odob-axloqi qurilajak oilaning poydevorini tashkil etadi. Xalqimizda qiz uzatish, o‘g‘il uylantirish bilan bog‘liq bo‘lgan maqollar ko‘p uchraydi: “Qizni oshig‘iga ber”, “Qizni so‘raganga ber, qimizni – suvsaganga”, “Qizing kimni sevsa – kuyoving shu”, “Tengini topsang, tekin ber”, “Oltin uzukka – olmos ko‘z”. Mazkur maqollarda oila – jamiyatning bir bo‘lagi ekanligi, ushbu bo‘lak sog‘lom bo‘lsa, jamiyat ham sog‘lom bo‘lishi va gullab yashnashi aks etgan. Xuddi shu an‘ana “Aslini bilmay so‘z demaslar, Naslini bilmay qiz bermaslar” maqolida o‘z ifodasini topgan:

“Eson qassobni haminqadar eladi.

Keyin maqsadga o‘tdi.

– Singlingning boshiga baxt qushi qo‘nib turibdi, qassob, uchirib yubormasang bo‘ldi, – dedi.

– Aslini bilmay, so‘z demaslar, naslini bilmay, qiz bermaslar, – dedi qassob” (Tog‘ay Murod 2022: 5).

Insonning boshiga yozuvchi aytgan baxt qushi bir marta qo‘nadi. Dono xalqimiz yaxshi oiladan, nasl-nasabi pokiza, sog‘lom kishi boshqa xonadan farzandini so‘rasa, yaxshi ishni orqaga surmaslikni, hatto tengi chiqsa, tekin berish kerakligini nazarda tutib, chiroyi borida, chinorini topish kerakligini uqtiradi:

– “Joyi chiqib turibdi, xo‘p deya ber. Qoplon ikki yelkasiga uy tiksa bo‘ladigan yigit.

– Men undaychikin odamni bilmayman...

– *Endi bilasan-da. Aytganimdan qolma. Chiroying borida chinoringni top!*” (Tog‘ay Murod 2022: 12).

Chinor – eng uzoq umr ko‘radigan daraxtlardan biri bo‘lib, abadiylik va qudratli tayanch timsolidir. Ko‘pincha qizlarga nasihat tarzida aytiladigan mazkur maqol bilan: “Husn-jamolga to‘lishgan davringda umr bo‘yi senga hamrohlik va suyanchilik qiladigan chinakam, vafodor yoringni topib ol, vaqtni g‘animat bil”, deb uqtiradi dono xalqimiz.

Umrning eng gullagan chog‘i, yoshlik xotiralarining eng ko‘rkami – bu yangi hayot bo‘sasida bo‘lgan, balog‘at yoshiga yetib, kimgadir umrini baxshida qilmoqqa tayyor bo‘lgan palladir desak, mubolag‘a qilmaymiz. Ma‘lumki, xalqimiz bu onlarni to‘y marosimi, go‘zal an‘ana-yu, milliy urf odatlar bilan yanada ko‘rkamlashtiradi. To‘y marosimidagi chiroyli odatlarimizdan biri nikoh o‘qilayotganda kelindan vakil so‘rash odatidir. Vakil bo‘lg‘usi kelindan tanmahramlikka roziligini so‘raganda qiz bola uyatdan, ibo qilganligidan roziligini oshkor qilolmaydi. Shunday holatda uning roziligi sukut saqlaganidan bilinadi: “*Oymomo cho‘g‘ga tikilmish ko‘yi o‘tira berdi. Cho‘g‘ Oymomo yuzlaridan, Oymomo yuzlari cho‘g‘dan qolishmadi.*

Yanga bo‘lmish kenjasini Oymomoga berdi.

– *Bo‘ldi, sukut alomati – rizo, -dedi*” (Tog‘ay Murod 2022: 12).

Sovchilikka borishdan tortib nikoh oqshomiga qadar qilinajak betakror urf-odatlarimiz borki, xalqimiz ularni madaniyat darajasiga ko‘targan. Atoqli adibimiz Tog‘ay Murod shu udumlarimizdan ayrimlarini qissada keltirib o‘tadi. Masalan, “non sindirish”, “qalin aytish”, “fotiha qilish”, “to‘ylik yuborish”, “to‘qqiz marosimi”, “toboq keldi”, “oyoq bosish”, “it irillar”, “kampir o‘ldi”, “soch siypatar”, “qo‘l ushlatar”, “oyna ko‘rsatar” kabilar shunday rasmlarimizdan hisoblanadi. Yana bir go‘zal odatimiz borki, bu – to‘y bo‘layotgan xonadonga qarindoshlar va qo‘ni-qo‘shnilarning moliyaviy va ma‘naviy yordam qilishlari. “To‘yniki to‘yda qaytsin”, – deydi xalqimiz. To‘ylarni o‘tkazish jarayonida insonparvarlik, izzat-ikrom, mehribonlik, mehmonnavozlik, inoqlik kabi olijanob fazilatlar yorqin o‘z ifodasini topadi. Inson zotini qadrlash, hurmatlash va ulug‘lashda to‘ylar beqiyos qimmatga ega. To‘ylar bir kishining shaxsiy ishi bo‘lmay, u keng jamoatchilik tashabbusi va ishtiroki bilan o‘tadigan tantanadir (Bo‘riyev & Saidov 2003: 470).

Darhaqiqat, to‘y har bir ota-onaning farzandi iqboli, baxti kabi orzusidir. Farzand tug‘ilibdiki, uning nikoh to‘ylariga hammamiz yetaylik,– deya duo qilinadi. Xayrli duolar ortidan bir kuni to‘y qilinar ekan, shu muborak kunda jami yaqinlar o‘zining topgan-tutganidan

to‘ychilarga hadya tariqasida yordam ham qilishadi, kam-ko‘stlariga qarashadi. Bu xalqimizning betakror udumlaridan sanaladi. Hadyalar taqdim etilarkan, o‘zlari ham to‘y qilishlarini, qilgan yordamlari o‘sha kunda o‘zlariga qaytishini orzu qilib, Allohdan so‘rashadi: *“To‘ylovchilar atagan sovg‘a-salomlarini ro‘molga tashladi. Birov bir kiyimlik atlas tashladi, birov shoyi tashladi. Ro‘mol deyarli to‘ldi. Duo ezgu bo‘ldi:*

– *To‘yniki to‘yda qaytsin, ollohu akbar!”* (Tog‘ay Murod 2022: 14).

Ayniqsa, to‘ylarda, ma‘rakalarda yoki boshqa marosimlarda qo‘shnilarning bir-biriga qiladigan yordami madaniy qadriyatlarimiz ulug‘ligidan dalolat beradi. Masalan, “Qo‘shni – qo‘shning ko‘zgusi”, “Uzoqdagi qarindoshdan – yaqindagi qo‘shni yaxshi”, “Qo‘shni keldi – ko‘mak keldi, yaxshi kundan darak keldi” kabi maqollarda ham aks etgan. Quyidagi keltirilgan parchada ham ko‘rishimiz mumkin: *“Og‘ayni-jamoa hovli yuziga chiqdi. Yoppasiga oq fotiha berdi.*

Kelin o‘ng taraf hamsoyasi ot yetakladi. Yon qo‘shnim – jon qo‘shnim bo‘ldi. Ot ostonadan hatladi. Kelin uzatildi” (Tog‘ay Murod 2022: 33). Xalqimizda qo‘shnichilik ham o‘ziga xos qadriyat hisoblanadi. Qo‘shnilar yaxshi-yomon kunlarda bir-birlariga hamdam va hamdard bo‘ladilar. Shu sabab ham “Uzoqdagi qarindoshdan – yaqindagi qo‘shni yaxshi”, – deyishadi. Hadislarda ham qo‘shnichilik qadriyatlari e‘zozlanadi, qo‘shnilarga mehr-muruvvat ko‘rsatishga chaqiriladi. Taomilga ko‘ra, qo‘shnilar vaqti-vaqti bilan, ayniqsa, tansiq taom qilingan kuni, bir-birlarnikiga osh-non olib chiqib, bir-birlarini siylashadi. “Qo‘shnida pishar, bizga ham tushar” matali ana shu an‘ana ta‘sirida vujudga kelgan. Qo‘shni qo‘shnini hurmat qilishi, yaxshi amallarda bir-birlaridan ta‘lim olishlari ham hikmatlarda uqtiriladi: “Qo‘shning qudug‘iga tupurma, Oxir bir kun suv ichasan”, “Kiyiming kir bo‘lsa, Qo‘shning borida yuvma”, “Qo‘shning ko‘r bo‘lsa, ko‘zingni qis, Oqsoq bo‘lsa, lang bo‘l”, “Qo‘shni qo‘shnidan ta‘lim olar, Mulla mulladan ilm olar”, “Qo‘shni qo‘shnidan erta turishni o‘rganadi”. Diniy e‘tiqodimizga ko‘ra shakllangan “Qiyomat kun – qo‘shnidan” matali ham diqqatga sazovor. Rivoyatlarga ko‘ra, qiyomat kuni jannati qo‘shni do‘zaxi qo‘shniga shifoatchi bo‘lib, uni Xudodan tilab olib, o‘zi bilan birga jannatga olib kirarkan. Demakki, bu hikmatlarning barchasi qo‘shnichilik, do‘stlik, hamjihatlik, ittifoqlikni ulug‘laydi, kishilarni shunga da‘vat etadi. Bobolarimiz bejizga “Hovli olma, qo‘shni ol”, deyishmagan.

Qiz bolani palaxmonning toshiga o‘xshatadi xalqimiz, qayerga borib tushishini bilmaydi. Uning uchun keyinchalik ota uyi emas, yor uyi haqiqiy uy, mangu makon bo‘ladi. Turmush qurgach, yorining uyidan panoh, baxt topadi. Ammo tug‘ilib voyaga yetgan

bolaligining bebaho damlari o'tgan ota uyini tashlab yot xonadonga yo'l olish har bir qizning ko'zlaridan shashqator yoshlarni oqizmay qo'ymaydi. Ota uyining mehri kuchliligidan uni tark etish og'irligi sababli: "Isli uyim – rizqli uyim", "O'z uyimning xushligi – oyoq qo'limning bo'shligi", "Tuqqan yerga – tug'ing tik" deyishadi dono xalqimiz. Har kimga o'z uy-joyi, o'z ona yurti naqadar qadr-qimmatli ekanligi quyidagi parchada ham yaqqol namoyon bo'lgan: *"Kelin yig'i boshladi: - Uvvv-uvvv-uvvv... Yig'ini o'z uyi – o'lan to'shagini tark etajagidan, xesh aqrabolaridan olislab ketajagidan desak-da bo'ladi"* (Tog'ay Murod 2022: 33).

Farzand – oilaning boyligi, quvonchi, ota-onaning tayanchi. Farzandning dunyoga kelishi birgina ota-ona uchun emas, balki atrofdagi kishilar – qarindosh-urug', yor-birodar, qo'ni-qo'shni, tanish-bilishlar uchun ham olam-olam quvonch baxsh etadi. O'zbek mentalitetida nikoh bilan tuzilgan oilaning ko'p hollarda saqlab qolinishi, farzandlar tug'ilishi sabab bo'ladi. Bu ko'pgina maqollarimizda ham o'z aksini topgan: "Bolali uy – guliston, bolasiz uy – zimiston", "Tog'ning ko'rki – lola bilan, uyning ko'rki – bola bilan", "Bolasi ko'p – boy bo'lar"; "Bolali uydan baxt arimas". Xalqimiz o'rtasida shunday bir olqish so'z ham bor: "Qozon to'la osh bo'lsin, yostiq to'la bosh bo'lsin!"

"Xo'sh, endi nima qilamiz, momosi? Oymomo dasturxondan ko'z olmadi. Xiyol titramish barmoqlari dasturxon gullarini siladi. Toshdan-da og'ir sukunat bo'ldi, azadan-da qayg'uli sukunat bo'ldi!

Bolali uy xandon bo'ldi, bolasiz uy zindon bo'ldi!" (Tog'ay Murod 2022: 43).

Xalqimiz bolajon xalq. Oila qurayotgan yoshlarga ham farzand so'rab, oilasi, baxti to'kin bo'lishini so'rab duo qiladi, "Qozon to'la osh bo'lsin, Yostiq to'la bosh bo'lsin", deb uvali-juvali, baxtli-saodatli, serfarzand bo'lsin deya olqishlaydi. Farzand so'raganda ham o'g'il ham qiz farzand so'rashadi:

"– Har bir gulning o'z hidi bo'ladi. Boshqa nevaralarimning yo'rig'i boshqa, sendan ko'radigan nevaralarimning yo'rig'i boshqa.

– Sen qatorilar bolali bo'ldi, – dedi otasi. – O'g'li borning o'zi bor, qizi borning izi bor.

– Umr o'tyapti. Bo'laringda bo'lib o't, bo'z yo'rg'aday yelib o't" (Tog'ay Murod 2022: 44).

Dinimizda nikohga qodir bo'lgan banda uylanib, farzand ko'rishga targ'ib qilingan. Hadislarda ham tug'ishga salohiyatli ayolga uylanib, serfarzand bo'linglar, sababi men

qiyomatda boshqa ummatlar oldida sizlarning ko‘plingiz bilan faxrlanaman, deyilgan. Shunga ko‘ra, xalqimizda azal-azaldan serfarzand bo‘lishga harakat qilinadi. Ayniqsa, kambag‘allikdan qo‘rqib, farzand ko‘rmaslik mumkinmas, deyiladi. Sababi har bir o‘zbek xonadoni “Rizqni Alloh beradi”, degan qat’iy e‘tiqodda yashaydi. Hatto maqollarimizda ham bunga targ‘ib qilinadi: “ – *Ayoling bugun u deydi, ertaga bu deydi...*

- *O‘zi-ku, pushti kuyib ketibdi ekan...*
- *Endi, seni-da so‘qqabosh o‘tkazadimi?..*
- *Nafaslaringizni issiq qilingizlar...*
- *Nafasimizni issiq qilmay, nima qilyapmiz?*
- ***Qozon to‘la osh bo‘lsin, yostiq to‘la bosh bo‘lsin*** (Tog‘ay Murod 2022: 49).

Inson hayotda yashar ekan kutilgan va kutilmagan musibatlarga duchor bo‘lishi tabiiydir. Gohida sog‘lig‘ini yo‘qotsa, gohida yaqinlaridan judo bo‘ladi. Egallagan mansabidan ajralishi ham ehtimoldan holi emas. Yana ba’zida har-xil xavf-xatarlar girdobiga tushib qoladi. Nima bo‘lganda ham boshiga musibat tushgan har bir inson o‘zini yo‘qotib qo‘ymasligi, bu kulfatlarni taqdirning sinovi o‘laroq qabul etib, unga chidamli bo‘lishi lozim. Darhaqiqat, xalqimiz tiynatida har bir qiyinchilikdan keyin, albatta, yorug‘ kunlar, xursandchiliklar kelishiga ishonch doim muhim sanaladi. Shuning uchun ham ota-bobolarimiz mushkul ahvolga tushib qolgan kishilarga tasalli berganda, ularni yupatganda, sabr-toqatga undaganda: “Har subhning bir oqshomi bor”, “Qorong‘u tun mangu bo‘lmas”, “Bir xor bo‘lgan – bir aziz bo‘lmay qolmas”, “Bir qishning yozi bo‘ladi” kabi maqollarni qo‘llaganlar. Qissadan olingan quyidagi parchada ham ushbu maqollarning mantiqiy davomi aks etgan: “*Men hali ko‘rarman, umidim ko‘p... Farzandning erta-kechi bo‘ladimi... Birovga ertaroq beradi, birovga kechroq beradi...*

- ***Bir qishning bir yozi bo‘ladi, qarg‘aning qag‘illagani qoladi, Oymomo do‘stim!***
- *“Avval otamiz ichkarilab keldi.*
- *Nima dedi? – so‘radi onamiz.*
- *Sizdan farzand bo‘lmasa, boshqa bir erkakdan-da farzand bo‘lmaydi, dedi.*
- *Keyin, onamiz ichkarilab keldi. Ma‘yus-ma‘yus bo‘lib keldi.*
- *Nima dedi-a, nima dedi? - so‘radi otamiz.*
- *Onamiz boshini chapiga xiyol egdi. Yerga ko‘z tikdi.*
- ***Oyning o‘n beshi qorong‘i bo‘lsa, o‘n beshi yorug‘, dedi... – deya pichirladi.***

Otamiz ma'qullab-ma'qullab bosh irg'adi" (Tog'ay Murod 2022: 117).

O'zbek oilasi serfarzandlik, bolajonlik, oilaparvarlik kabi ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Serfarzandlik o'zbek oilasining alohida belgisidir. Bizda ko'p bolalik onalar soni boshqa mintaqalardagiga nisbatan ancha ziyod. O'zbek oilasidagi bolajonlik, farzandlar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro hurmat, oilalarda turli avlod vakillarining birga yashashi, mehnatsevarlik, mehmondo'stlik kabi ijobiy xususiyatlar oliy qadriyat hisoblanadi.

O'zbek oilasida farzand tarbiyasiga qadimdan katta ahamiyat berib kelingan. "O'nta bo'lsa o'rni boshqa, qirqta bo'lsa qiligi" deganda dono xalqimiz har bir farzandga alohida e'tibor qaratilishi lozimligini uqtiradi. Chunki ularning har biri betakror, o'ziga xos xarakterga, ruhiyatga va fe'l-atvorga ega. Farzand va ota-ona bir-birlari uchun tirgakdir. Ota-ona farzandining kelajakda komil inson bo'lishini, yaxshi kasb egallashi uchun astoydil harakat qilishi hamda ularni bilimli bo'lib ulg'ayishini ta'minlashga intiladi. Farzand – oilaning quvonchi, ota-onaning tayanchi. Shuning uchun ota-bobolarimiz o'z maqollarida yosh oilalarga serfarzand bo'lishni va shu bilan jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishni tavsiya etganlar: "Bolaning yo'g'idan bori yaxshi, ochidan to'qi yaxshi", "Xotinsiz o'tish – xato, bolasiz o'tish jaf", "O'g'li yo'qning o'rni yo'q, qizi yo'qning qadri yo'q" kabi maqollarda ham buni kuzatish mumkin. Quyidagi parchada ham ushbu an'anani kuzatishimiz mumkin:

"– A? Ko'p-ko'p farzand beraman dedingizmi? Qachon, qachon? Qulluq, hazrati Xizr bo'vayonim, qulluq! Qani edi, ko'p-ko'p bo'lsa! O'nta bo'lsa o'rni boshqa, qirqta bo'lsa qiligi, hazrati Xizr bo'vayonim..." (Tog'ay Murod 2022: 138).

Oila – avlodlar davomiyligi, qadriyatlar, urf-odatlar va an'analarni, qolaversa, xalqimiz ma'naviy merosining avlodlar avlodga o'tishini ta'minlovchi omildir. Shu uchun ham elimizda oila muqaddas maskan sifatida azal-azaldan qadrlanadi. Oila qurish masalalariga alohida e'tibor berilgan. Bu an'ana "Eshik ko'rganni olma, beshik ko'rganni ol" maqolida ham o'z aksini topgan.

"Otamizga ayol qidirdilar. Ikkita ayol topdilar. Ikkovini-da eri mashina falokatida ketibdi. Biri o'ttiz beshlarda, farzandsiz bo'ldi. Biri qirqlarda, qo'sh farzandli bo'ldi. Xolasi ra'ykorchilik qildi.

– Eshik ko'rganni olma, beshik ko'rganni ol! – dedi. – Oygul binoyi, farzandi bor... Tog'asi sovchilikka yo'l oldi" (Tog'ay Murod 2022: 155).

Ushbu maqolda qo'llanilgan *beshik* so'zi, ma'lumki, sharq xalqlari madaniyatiga xos tushuncha bo'lib, tug'ilgan chaqaloqni belash, uxlatish uchun yasalatiladigan moslamani

anglatadi. Beshik boshqa madaniyat vakillariga yot tushuncha hisoblanadi. Ushbu maqolda beshik soʻzi orqali xalqimizning bolajonligini, farzandning har narsadan ustunligini ochib berilgan.

Maʼlumki, oila nikohdan boshlanadi. Farzandlarning dunyoga kelishi esa bu oilaning yanada mustahkam, gullab-yashnashiga va mustahkam boʻlishiga zamin hozirlaydi. Baʼzi oilalarda farzandsizlik sababli oilalar ajrashish darajasiga yetib kelishi mumkin. “Bir oila buzilsa, arshi aʼlo titraydi” kabi hadisning mazmuni xalqimiz shuurida chuqur oʻrin olgan. Shuning uchun ham xalqimizda: “Oʻnta oʻgʻlim boʻlguncha, bitta cholim boʻlsin” maqoli uchraydi. Bu maqol orqali oilada ayol uchun erkakning oʻrni naqadar muhimligi aks etgan. Har bir ayol uchun ota-onadan keyin uning turmush oʻrtogʻi umri davomida tirgagi, suyanchigʻi va sirdoshi boʻladi. Bundan koʻrinib turibdiki, oʻzbek oilasida oila rahbari ota hisoblanadi. Otaning rahbarligi toʻgʻrisida Qurʼoni karimda “Erkaklar xotinlari ustidan rahbardurlar” deyilgan. Quyidagi misolda ham yoqqol oʻz aksini topgan:

*“Koʻmirchi boʻlsin, temirchi boʻlsin, toʻrt devor ichida suyuqli boʻlsin! Ayol zoti ana shu bosh panohiga suyanib yashaydi! Boshi ochiq... Ayol zoti azzancha xoʻrlikni koʻtaradi, azzancha tahqirlashni koʻtaradi. Ammo “boshi ochiq” degan gapni koʻtarolmaydi! **“Oʻnta oʻgʻlim boʻlmasin...cholim oʻlmasin”**, demish gap ayollar yuragidan otilib chiqqan boʻladi!”* (Togʻay Murod 2022: 157).

Shuningdek qissada: *“Et bilan tirnoqni ayirib boʻlmaydi”* (Togʻay Murod 2022: 126), *“Kelin boʻldisi yaxshi, toʻy boʻldisi yaxshi”* (Togʻay Murod 2022: 37), *“Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi”* (Togʻay Murod 2022: 110), *“Oʻlik boʻlib goʻrda yoʻq, tirik boʻlib toʻrda yoʻq”* (Togʻay Murod 2022: 137), *“Yomon xotinning uyi koʻp, poraxoʻrning toʻyi koʻp”* (Togʻay Murod 2022: 151), *“Poʻlat pichoq qinsiz qolmaydi”* (Togʻay Murod 2022: 154), *“Teshik munchoq yerda qolmaydi”* (Togʻay Murod 2022: 154), *“Sabr qilsang, gʻoʻradan oltin bitadi”*, *“Sabrning tagi oltin”* (Togʻay Murod 2022: 172) kabi maqollar ham qoʻllanganki, ularda oʻzbek oilasi bilan bogʻliq urf-odatlar va qadriyatlar oʻz aksini topgan.

Xulosa

Madaniyat koʻzgusi hisoblangan maqollarda insonlarni doim yaxshilikka va ezgulikka, rostgoʻylikka, ilm olishga, kattaga hurmat va kichikka izzatda boʻlishga, kamtarlikka, halol mehnat bilan kun kechirishga, bir-biriga sadoqatli va mehr-oqibatli boʻlishga undab kelgan. Shu maʼnoda, oʻzbek xalq maqollari ham oʻzida lingvomadaniyatimiz bilan bogʻliq xususiyatlarni benihoya oʻziga xos tarzda aks ettiradigan lisoniy birliklardir. V.N.Teliyaning

ta'kidlashicha, maqollar xalqning kundalik hayoti bilan bog'liq madaniy qadriyatlarning asrlar davomida an'anaviy tarzda ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan ulkan manbayidir (Телия 1996: 241). Shuningdek, maqollar turli tumanliligi, serqirra va serma'noliligi, mavzu doirasining kengligi, ijtimoiy hayot voqeligiga hozirjavobligi, boyligi, til strukturasi egallagan o'ziga xos ahamiyatli o'rni bilan ajralib turadi.

Maqollar ota-bobolarimiz yaratgan ijodiy tafakkuri, o'y-xayollarini biz avlodlarga yaxlit holda yetkazuvchi madaniy asosdir. Ushbu madaniy asos rolini "Oydinda yurgan odamlar" qissasidagi "Oila" konsepti bilan bog'liq maqollarning mahorat bilan o'ynagani ahamiyatga molik. Chunki mazkur qissadan o'rin olgan o'zbekona oilaviy munosabatlarimiz, o'ziga xos milliylikimiz, sharqona urf-odatlarimizni o'zida aks etgan maqollar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. "Oila jamiyatning dur-u gavharidir". Shunindek, "Oila tabiatning shox asarlaridan biridir", – degan edi mashhur faylasuf V.Gyugo (Xolmurodov 2022: 135). Bu shox asar qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi va rivojlanadi.

Extended Summary

In modern society, the family is an important component of universal culture that preserves traditional national values. It is associated with blood-sibling relations, mutual responsibility and accountability. In this respect, the study of paremi reflecting universal and national family values is considered one of the topical issues. Family is the oldest institution in human history and the cornerstone of society. Studies on it date back to the history of mankind. The family has served as the main object for illuminating various aspects of society. The family has been and continues to be analysed from historical, social, political, religious and cultural perspectives throughout the world. Proverbs and idioms, which are the product of folk wisdom, are an important methodological tool in revealing the idea and purpose of a work of art, reflecting the inner world of the characters, making the language of the work fluent and expressive, and enriching the work. In the Uzbek language the role of such figurative expressions is great. Proverbs stand out as a subject of study in modern linguistics, especially in cultural linguistic researches. Concept is a key term for entering and analysing this field. The concept reflects not any idea, but the essence of universal and national culture. The concept serves as a primary tool for analysing the national culture of another nation and understanding its worldview. A concept includes all information about an object or idea reflected in expressions, proverbs, metaphors. Sometimes the concept can be expressed only in words, sometimes, on the contrary, it can be understood from the essence of the text. It is through proverbs that it is possible to enter the

culture of a nation. In proverbs, the unique world and image of a particular people are figuratively represented. The words in proverbs or their meanings give national and cultural information about the speaker. Proverbs in the language reflect the character, mentality, unique nature, identity and features of this nation. In addition, proverbs about the family are a collection of rich experiences about the way of life of each culture. In fact, the family keeps the traditions of man and society and transfers them to future generations. For this reason, the family has been recognised as a sacred fortress in the East since ancient times. Although ‘family’ is considered a universal concept in terms of the anthropocentric paradigm of linguistics, it can be observed some different characteristics in intercultural relations in the process of understanding existence. Proverbs, which are the spiritual wealth of the people, are the subject of our study. In this article, the proverbs related to the concept of ‘family’ in the work of the writer Togay Murad *‘Oydinda yurgan odamlar’* (Walking people in the light) are examined as a subject of culturalinguistic research. Conceptual, paremiological and descriptive analysis methods were used in the article.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Asqorova, Sh. (2015). Madaniyat va takror stilistik vositasining o‘zaro bog‘likligi // Ilm sarchashmalari. №5. B.25-40
- Маслова В. А. (2001). Лингвокультурология. Москва.
- Paşalıoğlu, C. (2020). Rus ve Türk Dil Dünya Görüşlerinde Aile Konsepti, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 164-176. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.836100>
- Bo‘riyev, O., Saidov A. (2003). Oila. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 6-tom. B. 469-470. Toshkent. Davlat ilmiy nashriyoti.
- Romanova, T. vd. (2019). The concept family in the Russian and Ukrainian language culture (based on proverbs and sayings), SHS Web of Conferences69, 00136. 1-4. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196900136>
- Shomaqsudov, Sh., Shorahmedov, Sh. (1987). Nega shunday deymiz? Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.
- Телия, В. Н. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Tog‘ay, M. (2022). Oydinda yurgan odamlar. Toshkent. “Nurafshin-kitob-ta’minot”.
- Убайдуллаев Ш.Н., Мансурова К.Х. (2021). Ўзбек ва немис тилларидаги мақолларда “меҳнат” концептини вербаллашуви // НамДУ илмий ахборотномаси. В. 872-890
- Вамбери Г. (1868). Очерки Средней Азии. Москва.
- Xolmurodov G‘ulom & Sirojiddinova Guloyim Azmiddin Qizi (2022). OILA TUSHUNCHASI VA OILADAGI IJTIMOIIY MUNOSABATLAR TIZIMI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(2), B.135-140.

“Oydında Yurgan Odamlar” Qissasidagi Maqollarda “Oila” Konsepti

Makale Bilgisi/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkısı %50'dir.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The contribution of the first author to the article is 50% and the contribution of the second author to the article is 50%.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.

